

Bram de Graaf

Spion van Oranje

Het oorlogsverhaal
van Engelandvaarder
Bram Grisnigt

Ambo|Anthos
Amsterdam

Voorwoord

Het is 4 mei 2016. Twee hoogbejaarde mannen leggen om drie uur in het Van Stolkpark in Den Haag een krans bij het monument Englandspiel. Hoewel ze zelf niet betrokken waren bij dit drama, behoren ze tot de laatste drie nog in leven zijnde Nederlandse geheim agenten uit de Tweede Wereldoorlog: Jaap Hinderink en Bram Grisnigt. Afwezig is Louk Mulholland, hij woont in Canada.

Hinderink was, net als Mulholland, in dienst van BBO (Bureau Bijzondere Opdrachten), Grisnigt zat bij BI (Bureau Inlichtingen). De zieke Hinderink (1923) zit in een rolstoel, maar Grisnigt oogt ondanks zijn drieënnegentig jaar nog erg fit. Het advies van zijn specialist om het vanwege zijn broze hart rustig aan te doen, heeft hij vandaag naast zich neergelegd. 'Ik heb de oorlog zo intens beleefd dat herdenken een deel van mijn leven is geworden, thuis doe ik dat overdag en 's nachts,' zegt Grisnigt na afloop. 'Het verlies van mijn vrienden ebt nooit weg, het heeft een diepe kras op mijn ziel gemaakt. Hier bij het monument worden de omgekomen slachtoffers collectief herdacht en dat geeft mij een goed gevoel. En daarnaast ontmoet ik hier de laatste overlevende makers uit de oorlog en de zonen van overleden Engelandvaarders.'

Over de laatste Engelandvaarders maakte ik begin 2015 met fotograaf Gerard Wessel voor *Volkskrant Magazine* een portrettenserie. En zo kwam ik in contact met Bram – ‘meneer’ voor mij – Grisnigt. Hij ontving ons in zijn woonplaats Hoogerheide, waar hij na een mooie loopbaan bij Shell sinds zijn pensioen in 1974 woont. In de woonkamer zat ook zijn vrouw Ann, die hij in 1943 in Engeland leerde kennen. In januari 2014 kreeg ze een herseninfarct, waardoor zij aan de rechterzijde verlamd raakte en intensieve zorg nodig heeft. Hoewel de artsen aandrongen haar in een verzorgingshuis te laten opnemen, weigerde meneer Grisnigt dat. Zij had hem er na de oorlog doorheen gesleept en nu wilde hij haar, zo lang dat gezien zijn hoge leeftijd mogelijk was, zelf verzorgen, vertelde hij.

We hadden meteen een klik, wellicht omdat ik eveneens Bram heet. Hij nam uitgebreid de tijd voor mij, ook al had hij het verhaal over zijn tocht naar Engeland al tientallen malen verteld in zijn leven. Over hoe hij als achttienjarige op de fiets stapte richting Indië om Nederland te helpen bevrijden van de Duitsers, zonder zich een voorstelling te kunnen maken van wat hem te wachten stond.

Achttien jaar... Toen ik thuis het interview uitwerkte, realiseerde ik me dat mijn zoon Lucas in april 2016 dezelfde leeftijd zou bereiken. Zou hij ook op de fiets springen als zijn land bezet was?

Het verhaal dat meneer Grisnigt de afgelopen jaren in de verschillende media vertelde, hield altijd op bij zijn arrestatie door de Gestapo in februari 1944, en meestal al eerder, op het moment dat hij in Engeland aankwam in december 1942. Hij kreeg daarna een opleiding als geheim agent, werd verliefd en in september 1943 boven Nederland gedropt waar hij vijf maanden later werd opgepakt. Over wat er daarna gebeurde, wilde hij nooit praten. Evenmin sprak hij over zijn gevoelens. Toen ik er tijdens ons interview naar vroeg, keek hij naar Ann en zei: ‘*Only you know my story, my love. Only you.*’

Dat intrigeerde me.

Thuis dacht ik lang na over deze bijzondere ontmoeting. Ik vroeg me ook af wat mijn zoon eigenlijk wist over die oorlog, een periode in onze geschiedenis die voor mijzelf enorm tot de verbeelding spreekt. Mijn interesse vertaalde ik in mijn in 2015 verschenen boek *Het verraad van Benschop*, over een dramatische gebeurtenis in de geboortestreek van mijn moeder in februari 1945, waarbij doden vielen. Pas tijdens de research kwam ik erachter dat mijn eigen familie nauw betrokken was geweest bij het verzet daar. Ze hadden enorme risico's genomen, maar hadden dat als iets vanzelfsprekends beschouwd. Na 1945 was er zelden of nooit over gesproken. Mijn zoon nam het ter kennisgeving aan, maar las het boek niet.

Zou hij wel een boek lezen over een leeftijdsgenoot die bij een oorlog betrokken raakte? En als het gaat over zaken die hem aanspreken zoals spionage en avontuur, zoals het verhaal van meneer Grisnigt?

Maar wat zou meneer Grisnigt daar zelf van vinden? Tenslotte had vrijwel elke Engelandvaarder die meende dat hij iets te melden had, zoals 'Soldaat van Oranje' Hazelhoff Roelfzema, zijn verhaal al lang aan het papier toevertrouwd. Er zou vast een reden zijn waarom meneer Grisnigt dat niet had gedaan.

Ik stuurde hem een exemplaar van *Het verraad van Benschop* toe, mailde hem dat ik binnenkort in de buurt was en vroeg of ik langs mocht komen. En zo zaten we in november 2015 weer tegenover elkaar en legde ik het idee voor een boek over zijn oorlogsjaren en de insteek daarvan aan hem voor.

Tot mijn verrassing stemde hij toe, want het idee en de manier waarop *Het verraad van Benschop* was geschreven spraken hem aan. Het mocht echter onder geen beding een geromantiseerd boek worden zoals *Soldaat van Oranje*. Hij wilde geen borstklopperij en niet neergezet worden als een held. 'De échte helden lagen in mei 1945 allemaal op het kerkhof,' zei meneer Grisnigt.

Hij wilde vertellen hoe het echt was geweest en de lezers, on-

der wie naar hij hoopte ook de jongeren van nu, bewust maken van deze zwarte periode in onze geschiedenis. Want veel van zijn vrienden – de échte helden – hadden hun leven voor onze vrijheid gegeven. Dat mocht niet voor niets zijn geweest.

En we moesten snel beginnen. Hij was tenslotte geen tachtig meer.

We noemden het ‘ons project’.

Tussen half december 2015 en half april 2016 bracht ik met tussenpozen telkens een aantal dagen bij hem thuis door. Hij regelde dat er verpleging was voor Ann en nam de tijd. Hij had alle geduld om nog maar eens uit te leggen hoe het zat als ik het nog steeds niet begreep en gaf aan als het genoeg was geweest voor die dag. Elke middag een kopje warme soep bij de lunch en elke middag om drie uur een kopje thee met een plak cake. We praatten niet alleen over zijn leven, ook over het mijne; mijn verleden, mijn toekomst en mijn gezin. Hij had er zelf graag een gehad, vertelde hij, maar helaas was het hun niet gegund. ‘Wees daar zuinig op,’ drukte hij me op het hart.

Het was prettig en fijn werken zo. Ook voor hem, merkte ik; het gaf hem een doel en vormde een uitdaging. Als ik allang in mijn hotel zat, was hij nog zijn archief aan het uitpluizen naar dat ene stukje informatie dat ontbrak. Maar hij was ook blij toen ik na de laatste keer, nadat we alle tekst inhoudelijk hadden doorgenomen, de deur achter me dichttrok. Want het was erg vermoeiend voor hem geweest, zeker in combinatie met de zorg voor Ann. Hij moest op zoveel dingen tegelijk letten.

Het moge duidelijk zijn dat ik zonder meneer Grisnigt en al zijn goede zorgen en die van de zes verpleegsters van Ann, van wie ik speciaal Anneke Bustraan, Kelly van Gaans en Miranda Elsackers wil noemen, dit boek niet had kunnen schrijven. En Ann zelf niet te vergeten, die ondanks haar toestand goed doorhad dat ik het

weggestopte verleden van haar man weer oprakelde, terwijl ze hem nu niet meer kon beschermen. Waarvoor mijn dank.

Het was een voorrecht om zijn oorlogsverhaal te mogen optekenen. Nu maar hopen dat mijn zoon het leest en er iets van opsteekt en meeneemt in zijn leven.

Maar dat zal toch wel als het mede aan hem is opgedragen?

Bram de Graaf
Utrecht, mei 2016

18 jaar

Toen ik achttien was, deed ik eindexamen vwo. Daarna ging ik op vakantie naar Griekenland en begon ik aan de studie geschiedenis. Alles kon, alles mocht.

Toen Bram Grisnigt achttien was, hadden de Duitsers Nederland bezet. Hij had nog niets van de wereld gezien. Niets kon, niets mocht. Een week voor zijn eindexamen in 1941 stapte hij samen met een vriend op de fiets en reed richting Frankrijk. Hij wilde vechten voor zijn vaderland, voor de oorlog voorbij was.

Toen ik tweeëntwintig was, studeerde en feestte ik erop los. En reisde ik waarheen ik maar wilde. Het waren zorgeloze jaren. Ik had voor mijn gevoel nog een heel leven voor me.

Toen Bram Grisnigt tweeëntwintig was, had hij een torpedering, arrestatie door de Gestapo, verschillende concentratiekampen en een dodenmars overleefd. Hij had de halve wereld gezien. En voor zijn gevoel een heel leven achter de rug.

Mijn zoon Lucas is nu achttien jaar. Hij doet eindexamen gymnasium en wil daarna de wereld in voor hij besluit wat hij gaat studeren. Misschien

wel geschiedenis of journalistiek. Hij is gefascineerd door de oorlogen in het Midden-Oosten. Over wat mensen elkaar aandoen, en waarom. Maar over de oorlog van Bram Grisnigt weet hij niet zoveel. Zo lang geleden.

‘Daarom wil ik zijn generatie mijn verhaal vertellen,’ zegt Grisnigt.

‘Het hele verhaal? Ook over de kampen, waar u nooit over heeft willen praten?’

‘Ik heb die deur uit zelfbehoud zeventig jaar geleden dichtgegooid. Laten we gewoon beginnen. We zien wel waar het eindigt.’

Zaterdag 28 april 1945, ergens in Brandenburg, Noord-Duitsland

‘Fort, fort!’ klinkt het weer.

Hoeveel uren zijn ze nu al onderweg? Ze lopen door uitgestrekte bossen en langs grote meren, en richting het noordwesten. Dat kan Bram aan de stand van de zon nog wel opmaken, maar alle besef van tijd is hij kwijt. Hij sloft verder mee in de colonne van een paar honderd uitgemergelde, vervuilde mannen van allerlei nationaliteiten: Polen, Fransen, Russen, Belgen en Hollanders. De meesten dragen gestreepte, versleten kampkleding, een groezelige grijze deken over de schouders. Naast hen loopt aan weerszijden om de twintig meter een Duitse soldaat met het geweer in de aanslag. De meeste geüniformeerden zijn oudere mannen, opgeroepen om het Derde Rijk te verdedigen tegen de van alle kanten oprukkende geallieerden, maar er bevinden zich ook enkele ss’ers tussen hen, te herkennen aan de doodskop op hun pet.

‘Fort, fort!’ schreeuwen de bewakers continu.

Af en toe klinkt er een gewerschot aan de achterzijde van de colonne. Wie opgeeft, krijgt de kogel.

De bermen in de kilometers achter hen liggen bezaaid met opgevers.

Bram loopt in het midden van de stoet. En weer in het midden daarvan. Het is zijn plek. Niet vooraan en niet achteraan, niet aan de zijkant en zoveel mogelijk uit beeld blijven: dat is wat hij heeft geleerd sinds de Duitsers hem vanaf september 1944 van concentratiekamp naar concentratiekamp sleepten. Van Sachsenhausen naar Neuengamme; van Neuengamme naar het buitenkamp Aurich-Engerhafe, waar hij tankgrachten moest graven, en weer terug; van Neuengamme naar Braunschweig en vandaar naar Ravensbrück, waar ze die ochtend zijn vertrokken. Overal was het verschrikkelijk, maar nergens zo verschrikkelijk als in Ravensbrück. Met z'n drieën sliepen ze op een ranzige jute strozak van nog geen zestig centimeter breed, eten kregen ze nauwelijks en overall wemelde het van de luizen. Mensen waren er minder dan dieren, veel minder. Ravensbrück was de hel. Gevangenen stierven er bij bosjes en er was niemand die hen begroef.

De Russen zijn al ver doorgedrongen op Duits grondgebied en de hoofdstad Berlijn is door hen omsingeld. Wijk voor wijk, straat voor straat wordt aan puin geschoten om de Duitsers tot overgave te dwingen. Maar nog wil Hitler, die zich sinds januari verschuilt in de bunker van zijn *Reichskanzlei* in het centrum van de stad, van geen capitulatie weten. Ze zullen vechten tot het einde. Ondertussen worden de sporen van hun wandaden uitgewist. De concentratiekampen worden grotendeels ontruimd. De gevangenen die nog in staat zijn te lopen worden voor de oprukkende vijand uit gedreven, zij die te ziek zijn aan hun lot overgelaten of afgemaakt.

Bram weet dat de oorlog op z'n einde loopt en dat houdt hem op de been. Steeds vaker zagen ze in het kamp de geallieerde vliegtuigen overkomen, het maakte de Duitsers nerveus en gemeener. Maar nog even, dan is het voorbij. Als hij geluk heeft en de juiste keuzes maakt. Want een oorlog overleef je door geluk en juiste keuzes; ook dat heeft hij geleerd. En je moet goede mensen om je heen hebben.

Toen hij die ochtend de barak uit werd gejaagd en op het appèl hoorde dat het kamp werd ontruimd, had hij het nieuws gelaten over zich heen laten komen. In een kamp leef je de dag door, elk uur ben je bezig met overleven; tijdens de tocht zou het niet anders zijn.

Na het appèl zocht Bram zijn maatje Boy Idema op, een van de twee jongens met wie hij de smerige strozak deelde. Boy is anderhalf jaar jonger, komt uit Putten en heeft ook in verschillende kampen gezeten. Omdat hij erg is verzwakt mocht hij met enkele anderen op een paardenkar zitten. Bram was ingedeeld bij het lopende transport en probeerde bij Boy op de kar te klimmen. Een ss'er ontdekte het. Ze kregen allebei een paar ongenadig harde klappen. Ook Boy moest lopen. Hij had Bram verwijtend aangekeken.

Het wordt donker. Gelukkig is de temperatuur nog steeds aangenaam, de hemel vrijwel wolkeloos. Bram probeert niet aan eten en de vermoeidheid te denken. Niet te veel denken, maar wel alert blijven; ook dat heeft hij geleerd. En niet opgeven. Nooit. Voor Ann. Voor hen samen.

De Duitsers houden de pas erin en maken geen aanstalten om een overnachtingsplaats te zoeken. Het gebulder in de verte, is dat van kanonnen of is het onweer? Hoe ver zouden de Russen achter hen zitten? Maakt het wat uit? Schieten de Duitsers hen niet gewoon allemaal dood als de Russen té dichtbij zijn, om er dan zelf vandoor te gaan?

Een halfuur later stoppen ze op een zanderige weg met aan weerszijden bos. Een korte pauze. Het is zo'n meter of dertig naar de bosrand, ziet Bram. Zijn buik is al weken van streek. Hij kijkt de oudere soldaat aan die het dichtst bij hem staat. Hij ziet er niet uit als een beul. De man kijkt hem vragend aan.

'Bitte, darf ich scheissen,' vraagt Bram – ook dit soort woorden heeft hij in het kamp geleerd, en dat hij altijd beleefd moet blijven.

De Duitser gebaart met zijn hand dat hij naar de bosrand mag gaan en Bram maakt zich los uit de groep. Boy, die voor hem staat, ziet niet dat hij wegloopt. Niemand ziet hem, ook de andere bewakers slaan er geen acht op. Achter een bosje hurkt Bram en hij wil zijn broek losknopen. Dan zet de colonne zich plotseling weer in beweging. De soldaat is doorgelopen en kijkt niet naar de bosrand. Niemand kijkt. Bram staat voorzichtig op, knoopt zijn broek weer vast en doet een paar passen naar achteren, verder het bos in. En verder. Tot hij geheel uit zicht is. Hij ziet de stoet verdwijnen en zet het op een lopen. Het idee dat de vrijheid binnen bereik is, geeft hem kracht. Even staat hij stil om te horen of hij wordt gevolgd. Niets. En dus rent hij verder, minutenlang. Op een open plek houdt hij stil, het hart klopt in zijn keel. Hij is uitgeput. Languit gaat hij op zijn rug liggen en staart naar de inmiddels zwarte hemel, waar duizenden sterren fonkelen. Het is volkomen stil, vreedzaam. Hij voelt geen honger meer, geen kou. Zelfs de luizen jeuken niet meer.

Een immens gevoel van geluk maakt zich meester van hem. Is hij ooit zo gelukkig geweest?

Mail (1)

Verzonden maandag 9-11-2015, 10:52 uur

Beste Bram,

Pseudoniem van Engelandvaarder/geheim agent/overleden vriend Henk Letteboer was 'de Graaf', met mijn voornaam Bram vormt dat uw naam Bram de Graaf. Een goed teken voor succes van 'ons project'!

Met Ann gaat het op het ogenblik minder goed. Leven van dag tot dag.

Wat betreft de start van 'ons project' stel ik voor dat u voor uw eerste bezoek aan mij zeker twee à drie uur uittrekt, liefst in de middag, dan probeer ik een verpleegster te regelen die beneden bij Ann blijft terwijl wij boven op mijn kantoortje mijn 'oorlogsarchief' (klappers: Geheim agent, Engelandvaart, Monument Beugen e.a.) kunnen inzien en overleggen welke stukken u kunt meenemen.

Houden contact.

Hartelijke groet,
Bram

De zon schijnt flink op deze woensdag 28 mei 1941, er staat weinig wind en het is 22 graden. Prima fietsweer. Voor het tabakswinkeltje op Resedastraat 46 in Den Haag kijkt Bram zijn fiets – een stevige, zwarte Fongers met dikke banden en een terugtraprem – nog één keer goed na. Heeft hij alles? In zijn schooltas zit een setje schoon ondergoed, een handdoek, een tandenborstel en tandpasta, een pakketje belegde boterhammen en natuurlijk zijn schoolboeken, waaronder de Bosatlas. Hij draagt zijn bruine pak met stropdas, waarmee hij ook naar school gaat. ‘Ben je zover?’ hoort hij opeens achter zich.

Het is Dik van Delft, zijn zeventienjarige buurjongen die op de hbs zit. Ook Dik, een stevige knul met een bol gezicht en een volle bos bruin haar, heeft een schooltas op de bagagedrager van zijn fiets. ‘Heb je het nieuws gehoord op de BBC?’ zegt Dik. ‘De Engelsen hebben dat Duitse slagschip, de Bismarck, tot zinken gebracht.’

‘Echt!’ zegt Bram. ‘Zie je wel dat je die Duitsers kunt verslaan.’

Dan roept hij naar binnen: ‘We gaan!’

‘Goede reis!’ klinkt het vanuit de winkel, waar meneer De Dreu achter de toonbank staat.